

УДК 34:347

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2025-1-17-58-64><https://orcid.org/0000-0001-7092-5306>**Зигрій Ольга Володимирівна,**

к.е.н., доцент, доцент кафедри цивільного

права і процесу,

Західноукраїнський національний університет,

м. Тернопіль

ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД У СВІТОВОМУ КОНТЕКСТІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу правової системи України, яка під впливом сучасних технологій потребує певних трансформацій. Особливу увагу зосереджено на таких тенденціях, як цифрові права людини, криптовалюти, право на доступ до Інтернету, штучний інтелект, використання великих масивів персональних даних тощо. Розглянуто нормативно-правову базу України, що регулює сферу цифрових технологій, обробки персональних даних, електронної комерції та захисту інформації. Проаналізовано національне законодавство у сфері цифровізації, що дозволило виявити як позитивні зміни до цифрової реальності, так і наявні прогалини, що потребують подальшого вдосконалення.

Наголошено на необхідності створення сучасної моделі правового регулювання, яка б відповідала новим технологічним умовам, на потреби адаптації української правової системи до реалій цифрового суспільства. Технологічні зміни, що відбуваються у глобальному масштабі, мають значний вплив на національне законодавство та стають предметом активних дискусій у світовій юридичній спільноті. Вказано на важливу роль державних ініціатив, міжнародної співпраці та цифрової освіти в процесі імплементації інноваційних підходів до регулювання. Досліджено основи правового регулювання цифрових технологій в Україні у порівнянні з досвідом ЄС, США, Канади та Японії. Виокремлено типові прецеденти та підходи, що демонструють ефективність цифрового розвитку в інших країнах. Особливий акцент зроблено на правових аспектах функціонування штучного інтелекту та захисту персональних даних у соціальних онлайн-платформах. Проведено порівняльний аналіз концепцій захисту персональних даних у вітчизняному й міжнародному законодавстві.

Практична цінність дослідження полягає в можливості застосування його висновків для подальшого вдосконалення української правової системи в умовах цифрових трансформацій, забезпечення сталого соціально-економічного розвитку та формування дієвих правових механізмів регулювання новітніх суспільних процесів.

Ключові слова : правова система, цифрові технології, закон.

Annotation. The article is devoted to the analysis of the legal system of Ukraine, which, under the influence of modern technologies, requires certain transformations. Particular attention is paid to such trends as digital human rights, cryptocurrencies, the right to access the Internet, artificial intelligence, the use of large amounts of personal data, etc. The legal framework of Ukraine regulating the sphere of digital technologies, personal data processing, e-commerce and information protection is considered. The national legislation in the field of digitalization was analyzed, which allowed to identify both positive changes to the digital reality and existing gaps that require further improvement. The need to create a modern model of legal regulation that would meet new technological conditions, the needs of adapting the Ukrainian legal system to the realities of the digital society was emphasized. Technological changes occurring on a global scale have a significant impact on national legislation and are becoming the subject of active discussions in the global legal community. The important role of state initiatives, international cooperation and digital education in

the implementation of innovative approaches to regulation is indicated. The foundations of legal regulation of digital technologies in Ukraine are studied in comparison with the experience of the EU, the USA, Canada and Japan. Typical precedents and approaches that demonstrate the effectiveness of digital development in other countries are highlighted. Special emphasis is placed on the legal aspects of the functioning of artificial intelligence and the protection of personal data in online social platforms. A comparative analysis of the concepts of personal data protection in domestic and international legislation is conducted. The practical value of the study lies in the possibility of applying its conclusions to further improve the Ukrainian legal system in the context of digital transformations, ensuring sustainable socio-economic development, and forming effective legal mechanisms for regulating the latest social processes.

Keywords: legal system, digital technologies, law.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток технологій зумовлює появу суспільних відносин, які спричинили нові виклики для правової системи. Впровадження технологій призвело до збільшення обсягів та напрямів використання інформації, накопичення якої може привести до порушення законних інтересів особи, виникнення матеріальної чи моральної шкоди. Все це вимагає від юридичної науки знаходження нових моделей, які раніше не відомі правовій доктрині і ніяк не гармоніювали зі стандартами правового регулювання.

У відповідь на ці виклики створюється право інформаційних технологій, що вимагає правового аналізу як із позиції вирішення конкретних прикладних завдань, так і з позиції теорії. Перспективне бачення полягає у формуванні принципів та підходів до розвитку суспільних відносин, які закладаються у положеннях чинних нормативно-правових актів, як на державному, так і міжнародному рівнях. Важливо, що у українських та зарубіжних виданнях не закладено єдиного підходу до розуміння цієї теорії.

Проблематика дослідження розкривається у встановленні особливостей векторів державної політики щодо регулювання інформаційних технологій в ЄС. Поява нової реальності, віртуального простору ведення бізнесу, Інтернету речей, штучного інтелекту, захисту персональних даних вимагають від юридичної науки пошуку нових моделей правових доктрин, які не вписувалися у стандарти правового регулювання. Першим нормативно-правовим актом України, що визначив необхідність створення правових, фінансових, економічних, організаційних, науково-технічних, методичних й гуманітарних передумов розвитку інформатизації став ЗУ «Про Національну програму інформатизації» від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР, який на початку ери цифрового розвитку суспільства був далекими від щоденного життя споживачів, тому зараз вважається доволі застарілим через визначення лише основних завдань інформатизації, що характеризується необхідністю досліджень як нового явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання цифровізації та впливу інформаційних технологій на правову систему є предметом наукових досліджень багатьох українських правників. Зокрема, варто відзначити праці таких науковців як: О. Баранов, К. Єфремова, Т. Каткова, М. Карчевський, О. Посикалюк, К. Токарева, О. Теличко, О. Черненко. Однак, незважаючи на наявні наукові напрацювання, слід зазначити, що правове регулювання новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту, криптовалют, технологій блокчейн, наразі перебуває лише на етапі становлення.

У науковій доктрині існує низка підходів, що з різних сторін розкривають правову природу сучасних технологій. Частина дослідників акцентує увагу на понятійному апараті технологій, інші – на їхній структурі, правовому статусі та колі суб'єктів правовідносин, пов'язаних із їх використанням. З метою співвіднесення власних висновків із поглядами інших науковців доцільно розкрити зміст і сутність представлених ними ідей. Це свідчить про недостатню теоретичну опрацьованість проблематики і зумовлює актуальність подальших досліджень.

Метою дослідження є аналіз стану правового регулювання цифровізації в Україні з урахуванням досвіду Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Технологія за своєю правовою природою є складним і багатограним явищем, що охоплює низку юридичних статусів залежно від контексту її залучення до правовідносин. У сучасному правовому полі технології сприймаються не лише як інструмент або результат науково-технічного прогресу, але й як об'єкт правового регулювання з особливим суспільно-економічним значенням.

Відповідно до положень ЗУ «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV, технологія розглядається як складова інноваційного процесу, що виступає об'єктом інноваційного циклу. Крім того, згідно із ЗУ «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 14.09.2006 № 143-V, поняття технології визначається як результат науково-технічної діяльності, що включає сукупність систематизованих наукових знань, технічних, організаційних рішень і послідовностей дій, спрямованих на досягнення практичного результату.

Модернізація юридичних процедур, зумовлена цифровою трансформацією, дедалі більше впливає на регулювання суспільних відносин. Прикладами таких змін є: впровадження цифрової ідентифікації особи як суб'єкта права, реалізація прав людини в цифровому середовищі, розвиток фінансових цифрових технологій, активне використання баз даних, нормативне визначення понять віртуальної речі, цифрових активів тощо. Ці технології відкривають нові можливості для застосування штучного інтелекту в судових процесах, зокрема у проведенні судових експертиз, організації судової діяльності через електронний документообіг та отриманні електронних доказів. У цьому контексті з'являються нові можливості для реалізації електронного судового процесу, однак важливо враховувати головний орієнтир цієї сфери – норми держави та конституційні принципи.

Цифровізація правової реальності створює нові закономірності, зокрема - перенесення частини функцій держави у віртуальний правовий простір. Це стосується не лише електронного урядування, а й участі громадян у правотворчих процесах, функціонування муніципальних органів та проведення експертиз нормативно-правових актів у цифровому форматі.

Інформаційні технології докорінно трансформували уявлення про сучасні суспільні відносини, зокрема щодо функціонування віртуального простору ведення бізнесу, Інтернету речей, обігу цифрового контенту, використання штучного інтелекту та формування нової цифрової реальності.

Згідно з твердженнями Ю.С. Разметаєвої, термін «цифрові права людини» має два основних значення: перше – цифрові права як інструменти захисту, що використовують цифрові технології чи мають суттєву онлайн-складову [1, с. 18-23]. Друге значення передбачає, що цифрові права виникають і починають претендувати на статус фундаментальних саме в умовах цифрової епохи. Авторка зазначає, що до цифрових прав можна віднести також такі фундаментальні права, як право на приватність, свободу вираження думки та слова, право на інформацію, право на забуття, право на участь у державному управлінні, право на анонімність, а також право на доступ до Інтернету.

Verheij В., вивчаючи питання штучного інтелекту у контексті прав людини, стверджує, що дослідження штучного інтелекту як галузі права є важливим для розвитку таких технологій, які будуть корисні для людей. За його словами, це робить штучний інтелект і право ще більш актуальними [2]. Автор ставить питання про встановлення належних гарантій і пропонує розглядати проблеми й рішення, що стосуються аргументації, норм, правил та інтерпретацій, які вивчаються в галузі штучного інтелекту та права. Він підкреслює нагальну необхідність правового регулювання прав людини у цифровій сфері на основі міжнародних актів, що не обмежують національне законодавство.

ІТ-практика в Україні показує, що наприкінці ХХ століття починає формуватися новий напрям в діяльності юридичних фірм - Legal Tech. Із кінця 2000-х років спостерігається активізація процесів впровадження інформаційних технологій у сферу юридичних послуг, з

метою переосмислення традиційних підходів до їх надання - від приватних цифрових сервісів до інтеграції державних платформ, зокрема застосунку «Дія».

Варто зазначити, що ще у 2007 році на ринку США з'явився стартап Rocket Matter - універсальний сервіс для юристів, що поєднує функціонал CRM-системи, планувальника, бухгалтерського обліку та документообігу. Попри технологічний прорив, значна частина юридичної спільноти на той час залишалася скептичною щодо впровадження таких інновацій у повсякденну практику. Зміни у ставленні до цифрових рішень почали активно відбуватися лише під час пандемії COVID-19 у 2020 році.

За даними дослідження, проведеного компанією Wolters Kluwer у 2021 році, більшість юридичних компаній країн ЄС та США почали розглядати інвестиції у технології як необхідну умову ефективності.

У контексті пандемії та повномасштабної війни в Україні технологічні трансформації лише посилювалися. Відбувається стрімке розширення практик онлайн-комунікації та надання послуг: відкриття рахунків, підписання документів, дистанційне правосуддя, робота на закордонні юрисдикції, електронне судочинство, електронне врядування тощо.

Незважаючи на воєнний стан, ІТ-сектор в Україні демонструє динамічне зростання і посідає третє місце серед секторів, що забезпечують найбільший обсяг експорту послуг [3].

Проте надалі основним замовником послуг залишаються Сполучені Штати Америки. Структурно близько 80 % ринку припадає на експортні компанії, з яких понад 60 % функціонують за моделлю аутсорсингу, тоді як частка продуктових компаній становить лише близько 30 %. У цьому контексті ІТ-право виконує обслуговувальну функцію стосовно економіки та, відповідно, змінюється під впливом ринку.

Наразі, з урахуванням стрімкого зростання цифрових платформ, трансформації правових відносин та активного поширення цифрових послуг, необхідним стає перегляд усталених механізмів правового регулювання. Станом на четвертий квартал 2024 року близько три мільярди користувачів Facebook використовують платформу, що робить її найпопулярнішою онлайн-соцмережею у світі. Цей факт підтверджує потребу у розбудові ІТ-права, яке повинне відповідати не лише на сучасні виклики, а й формувати базові підходи до регулювання цифрового середовища.

Незважаючи на активний розвиток цифрової економіки та розширення ринку праці в онлайн-середовищі, в українському законодавстві все ще існують істотні прогалини щодо правового регулювання ІТ-фрілансу. Зокрема, діяльність фрілансерів не закріплена у Кодексі законів про працю України, а наявне трактування цього виду зайнятості міститься лише в листі Міністерства праці і соціальної політики України від 15 травня 2008 року N 105/13/116-08, що має виключно рекомендаційний характер і не створює юридично зобов'язуючих норм.

Тим часом світова практика демонструє значне поширення фріланс-зайнятості. Наприклад, у США у 2017 році кількість фрілансерів становила 57,3 млн осіб, що дорівнювало близько 36 % від загального числа працюючого населення. Прогнозується, що до 2027 року ця цифра зросте до 86,5 млн осіб, які складатимуть понад 50 % робочої сили країни.

Ще однією ключовою проблемою в умовах цифровізації є недостатній рівень правового регулювання захисту персональних даних. Аналіз чинного національного законодавства вказує на відсутність чітко визначених меж використання персональних даних користувачів цифрового контенту його постачальниками. Формально вимога отримання згоди суб'єкта персональних даних є закріпленою умовою їх використання. Однак на практиці ця вимога часто не реалізується у спосіб, що гарантує ефективне право особи на контроль за збором, накопиченням, обробкою, зберіганням і поширенням своїх даних [4, с. 270]. Передача, накопичення та використання персональних даних у цифровому середовищі відбувається, зокрема, через укладання договорів на постачання цифрового контенту за допомогою автоматизованих онлайн-систем. У таких випадках погодження сторонами всіх істотних умов окремого договору, як правило, не здійснюється, а сам правочин укладається на основі автоматизованої обробки інформації, що надається сторонами [5].

Прикладами таких правовідносин є користування цифровими сервісами, що передбачає укладання угоди в момент реєстрації користувача, без окремого погодження умов. У межах цих процедур можливе використання штучного інтелекту з метою збору, аналізу та застосування персональних даних у політичних або комерційних цілях, що нерідко здійснюється без явної згоди конкретних осіб.

Актуальність даної проблеми підтверджується статистикою судової практики. Згідно даних Єдиного державного реєстру судових рішень, лише за останні п'ять років українські суди винесли близько шести тисяч рішень, пов'язаних із захистом персональних даних осіб в мережі Інтернет. Це вказує на серйозні виклики у сфері правового забезпечення інформаційної безпеки та необхідність удосконалення правового механізму у відповідності до європейських стандартів.

Попри зростаючу роль цифрових відносин, вітчизняне законодавство демонструє значну інертність. Зокрема, охоплює лише окремі врегульовані сфери, уникаючи створення моделей для нових суспільних відносин, таких як правовий статус криптовалют, що й досі не має належного нормативного закріплення. Наразі ключовими актами у сфері інформаційного регулювання залишаються ЗУ «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII, ЗУ «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI тощо. Попри розроблену ще у 2016 році Концепцію проєкту Цифрового кодексу України, є ще досі не включена до стратегічних заходів з правового забезпечення цифровізації. ЗУ «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 № 2074-IX так і не набув чинності, хоч свідчить про непослідовність у формуванні правової політики та став кроком уперед у регулюванні новітніх цифрових сервісів.

Згідно з положеннями статті 200 Цивільного кодексу України, особа має право на надання, отримання та поширення інформації, що стосується її приватного життя, і для збору, зберігання та використання цієї інформації необхідна згода особи. ЗУ «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII визначає інформацію або сукупність даних, що стосуються фізичної особи, яка є ідентифікованою або може бути конкретно ідентифікованою і до переліку персональних даних відносяться такі відомості, як національність фізичної особи, сімейний стан, освіта, релігійні переконання, адреса, стан здоров'я, дата та місце народження. Подібне визначення міститься і в спеціальному законодавстві, спрямованому на захист персональних даних, а саме в Законі України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI. Проте, законодавство не визначає єдиного переліку персональних даних. ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI доповнює цей перелік, зокрема вказуючи на дані, які особа надає адвокату під час консультацій, а також дані, отримані адвокатом у процесі виконання своїх професійних обов'язків. Саме у процесі розвитку технологій та інформаційних систем, а також у зв'язку з неоднозначністю прийняття рішень, постає необхідність точного визначення конкретної інформації в переліку персональних даних. Законодавець має визначити, які саме дані потребують захисту.

У цьому контексті важливо звернути увагу на визначення персональних даних, наведене в Конвенції Ради Європи про захист фізичних осіб щодо автоматизованої обробки особистих даних від 28 січня 1981 року [6]. Відповідно до цієї Конвенції, персональні дані є будь-якою інформацією, що стосується конкретної особи або особи, яку можна ідентифікувати. Це дає підстави стверджувати, що існує широке коло інформації, яку можна класифікувати як персональні дані, включаючи будь-які інші відомості, що дозволяють ідентифікувати особу.

Відповідно до Регламенту (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради щодо захисту фізичних осіб від обробки персональних даних та їх вільного обігу, а також скасування Директиви 95/46/ЄС, персональні дані визначаються як будь-яка інформація, що стосується ідентифікованої або ідентифікованої фізичної особи («суб'єкта даних»). Особливо важливим є положення Директиви 2002/58/ЄС Європейського Парламенту та Ради, яка регулює питання обробки персональних даних та захисту конфіденційності в сфері електронної комерції [7].

Цей документ містить чіткий перелік персональних даних і також звертає увагу на інформацію, що стосується відстеження місцезнаходження особи за допомогою технологій, таких як геолокація.

Іноземні дослідники також приділяють значну увагу аналізу правових аспектів цифровізації. Іан J. Lloyd у своїх працях детально висвітлює законодавство в галузі інформаційних технологій, акцентуючи на тому, як правові проблеми в ІТ впливають на суспільство і окремих осіб [8, с. 102]. Науковець досліджує міжнародний правовий напрям, зокрема приклади Великої Британії та Європейського Союзу, розкриваючи дію таких ключових документів, як Загальний регламент про захист даних (GDPR) (Регламент (ЄС) 2016/679), Директива (ЄС) 2016/680 та Закон про захист даних Великої Британії 2018 року. Автор аналізує зловживання персональними даними (зокрема у справі Facebook під час виборів Президента США) і надає огляд регулювання діяльності цифрових операторів (Google, Facebook) з боку Європейської комісії. При цьому не оминає увагою природу та правове регулювання криптовалют. Європейська комісія підкреслює економічну значущість цифрового контенту як складової цифрової економіки ЄС, що, у свою чергу, зумовило необхідність визначення нормативного статусу поняття «цифровий контент» як об'єкта правового регулювання [5].

Резолюція Європейського парламенту 2015/2103 (INL), прийнята 16 лютого 2017 року, містить рекомендації щодо цивільно-правового регулювання робототехніки, зокрема стосовно проблеми притягнення штучного інтелекту до відповідальності за шкоду, спричинену третім сторонам. Згідно з цією Резолюцією, відповідальність за шкоду повинна нести одна з осіб, що мають прямий зв'язок із технологією: оператор, виробник, власник чи користувач штучного інтелекту. Однак, важливо зазначити, що Резолюція має рекомендаційний характер і не є юридично обов'язковим актом. Комісія з цивільно-правового регулювання в сфері робототехніки Європейського Парламенту наголошує на ризиках, які повинні бути оперативно вирішені в правовому полі [9]. З метою цього Європарламент прагне запровадити найбільш жорсткий законодавчий режим щодо розвитку штучного інтелекту, враховуючи потенційні проблеми та виклики, що виникають у процесі розвитку нових технологій.

Зарубіжні законодавчі акти та офіційні документи є основними джерелами для визначення легальних дефініцій штучного інтелекту. Однак на сьогоднішній день їхній доступ є обмеженим, що викликає інтерес серед науковців. Зокрема, згідно з японським законодавством, пункт 2 статті 2 Основного закону Японії «Про поліпшення використання даних публічного та приватного секторів» визначає термін «технологія» у контексті штучного інтелекту. В Японії цей термін означає технології, що реалізують певні інтелектуальні функції, зокрема навчання, судження та умовивід, що здійснюються за допомогою штучних засобів [10].

Особливу увагу слід приділити Канаді, де для розвитку штучного інтелекту було прийнято Монреальську декларацію [11], де зазначаються етичні настанови щодо розвитку штучного інтелекту, зокрема акцентується увага на важливості консультацій з експертами, громадськістю та політиками. Відповідно до канадського законодавства розвиток та використання системи штучного інтелекту повинні сприяти формуванню демократичного суспільства та не повинні призводити до зменшення відповідальності при прийнятті рішень.

Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи «Злиття з технологіями, штучний інтелект і права людини» від 2017 року (пункти 1 та 2) відображає інтеграцію біотехнологій, нанотехнологій, когнітивних наук і інформаційних технологій, що швидко проникають на ринок. Ця тенденція впливає не лише на права людини, а й на саму концепцію людяності. Нові технології розглядаються як прірва між людиною та машиною, автономними й інтерактивними діями, віртуальним та фізичним світом, штучним та природним, а також між віртуальністю і реальністю [12].

Висновки. У результаті проведеного дослідження було встановлено, що право і технології є ключовими елементами нових суспільних відносин як в країнах ЄС, так і в

Україні. Особливу роль у цьому процесі відіграє іноземна практика, зокрема правова система ЄС та США, яка регулюється новими правовими конструкціями, що часто суперечать традиційним правовим підходам в Україні. Така несумісність виявляється не лише на рівні національних систем, а й у контексті інших країн, які активно впроваджують інноваційну політику технологічного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Разметаєва Ю.С. Цифрові права людини та проблеми екстратериторіальності їх захисту. Право та державне управління. 2020. Вип. 4. С. 18-23. URL : http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2020/4.pdf
2. Voegler by Max (2023). Responsible AI and the many dimensions of artificial intelligence. URL : <https://www.elsevier.com/connect/responsible-ai-and-the-many-dimensions-of-artificial-intelligence>
3. Іванов В. Головні тренди LegalTech індустрії за період війни в Україні. Економічна правда, від 15 вересня 2022. URL : <https://epravda.com.ua/columns/2022/09/15/691521/>
4. Zyhrii, O., Trufanova, Yu., Parashchuk, L., Sampara, N., Tsvigun, I. (2023) Law and technology: The impact of innovations on the legal system and its regulation. Social and Legal Studios. Volume 6, Issue 4, P. 267 - 275 URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85184422162&origin=resultslist&zone=contextBox>
5. European Commission Digital Single Market Strategy. URL : <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en>
6. Communication from the commission to the European Parliament, The Council, the European economic and social committee of the regions Promoting a fair, efficient and competitive European copyright-based economy in the Digital Single Market COM (2016) 592 final. URL : <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/promoting-fairefficient-and-competitive-european-copyright-based-economy-digital-single-market>
7. Edited by R. Schulze, Beck, C. H.. (2012). Common European Sales Law (CESL). A Commentary. URL : <https://www.bloomsbury.com/us/common-european-sales-law-cesl-9781849463652/>
8. Ian J. Lloyd. (2017). Information Technology Law. Oxford. P.539. URL: https://books.google.com.ua/books?id=80YhMQAACAAJ&printsec=copyright&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
9. The European Parliament. Committee on Legal Affairs. Draft Report with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)), (2017). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_EN.html
10. Prime Minister of Japan. Basic Act on the Advancement of Public and Private Sector Data Utilization. (2016). URL: http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail_main?re=01&vm=04&id=2975
11. An initiative of the Université de Montréal. (2017). URL: <https://recherche.umontreal.ca/english/strategic-initiatives/montreal-declaration-for-a-responsible-ai/>
12. Parliamentary Assembly. Technological convergence, artificial intelligence and human rights. Recommendation 2102. (2017). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?FileID=23726 & lang=EN>.